

شهر و شهرنشینی و شهروندی و مدیریت شهری و شهرداری

تعریف شهر کره زمین در چند ده هزار سال پیش از هر نوع ترکیب ساختمانی که ساخته دست بشر باشد، بجز سکونتگاه های کلبه مانند مجزا از هم خالی بود به تدریج این سکونتگاه های مجزا از هم در قسمت هایی فشرده تر شدند تا به صورت دهکده ها و پس از طی زمان های دراز به صورت شهرها درآمدند.

از چند قرن گذشته، شهرها از هسته های سکونتی ساده انسانی به صورت واحدهای بسیار پیچیده درآمدند و امروز آنها پیچیده ترین واحدهای سکونتی انسانی را با تمام خصوصیات ویژه شان تشکیل می دهند .

شهر همانند یک اندام زنده اجتماعی، محل اسکان طبیعی انسان متمدن می باشد. شهر نه تنها مجموعه ای از افراد انسانی، امکانات اجتماعی، خیابان ها، ساختمان ها و نهادهاست بلکه یک قلمرو و منطقه روانی شامل مجموعه ای از شیوه های کاربردی، نگرش های سازمان یافته و احساسات است بنابراین شهر دارای دو جنبه توأمان - جنبه کالبدی و جنبه ماهیت انسانی - می باشد

شهر در حیات مدنی از سه رکن اساسی کالبد شهر، شهروند و مدیریت شهری تشکیل می شود. که شهروند و مدیریت شهری ماهیتی فاعلی و کالبد شهری ماهیتی مفعولی دارد و بر این اساس مدیریت شهری مکلف به ساماندهی و مدیریت کالبد شهر است، به نحوی که هم چون لباسی شایسته و برانده قامت و مراتب حیات مدنی باشد و شرایط حیات مطبوع را برای شهروندان فراهم سازد. در چنین وضعیتی، کالبد شهر مملو از درون مایگی های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی می شود و مشارکت فعال شهروندان در اداره امر شهر تقویت می شود و شهر به مکانی هم چون حوزه زندگی خصوصی - با عنایت به عرصه عمومی - تبدیل می شود .

پدیده شهرنشینی تعریف شهرنشینی از پدیده شهرنشینی تعاریف گوناگونی ارائه شده است که این خود مؤید ماهیت پیچیده و چند وجهی شهرنشینی است. نگاه و تعریف این پدیده در علوم اجتماعی مانند جامعه شناسی، جغرافیا و برنامه ریزی شهری با تفاوت هایی همراه است .

در فرهنگ علوم اجتماعی از شهرنشینی به این شرح یاد شده است : فرایند یا پدیده ای است که به همراه آن، جمعیت شهری - مخصوصا با کاهش جمعیت روستایی - فزونی می یابد. اما شهرنشینی فقط افزایش جمعیت در نقاط شهری نیست. بلکه شهرنشینی به عنوان فرایندی پویا مطرح است که طی آن شاهد نوعی انتقال و حرکت هستیم . شهرنشینی فرآیندی است که طی آن تغییراتی در سازمان اجتماعی - سکونتگاهی انسانی به وجود می آید که حاصل افزایش، تمرکز و تراکم جمعیت

می باشد. از نظر سازمانی، شهرنشینی دگرگونی هایی در ساخت اجتماعی - اقتصادی و نظام آموزشی و هنجاری ایجاد می کند. در واقع شهرنشینی فرآیندی است که در آن، تغییرات اجتماعی، نوگرایی و تمرکز جمعیت صورت می گیرد. شهرنشینی در فرهنگ جامعه شناسی این گونه تعریف شده است. شهرنشینی به طور صحیح اشاره دارد به افزایش نسبت جمعیتی که در مراکز شهری یک کشور به سر می برند. شهرنشینی علت و محصول تغییرات مهمی است که از پراکندگی جغرافیایی مردم و فعالیت های اجتماعی و اقتصادی آنها به وجود آمده است. اگر بپذیریم که شهرنشینی عبارت است از «هنر زیستن انسان ها در کنار هم» پس شهر محل تبلور هوشمندان و متفکرانه این هنر است. به عبارت دیگر شهر محلی است دربرگیرنده انبوه انسان ها که از سویی افکار و عقاید، هنرها و ایده های گوناگون شخصی و خصوصی دارند و از سوی دیگر دارای ویژگی ها و آرزوها، امیال و عقاید مشترک و جمعی هستند. در تعریف شهرنشینی برخی ابعاد، مورد توجه بیشتری قرار گرفته اند، که از این میان به سه مورد اساسی زیر اشاره می کنیم. تفسیر جمعیت شناختی: در تفسیر جمعیت شناختی، مفهوم شهرنشینی بررسی فرآیندی است که در آن سهم تمرکز جمعیت یک کشور در حوزه های شهری افزایش می یابد و حوزه های روستایی و سکونتگاه های کم جمعیت به حوزه های شهری تبدیل می شوند. تفسیر ساختاری یا اقتصادی: فرآیندی است که در آن، فعالیت های کل جمعیت، به ویژه تغییرات به وجود آمده در ساخت اقتصادی به همراه صنعتی شدن، تحت تسلط سیستم اقتصادی مورد تأکید قرار می گیرد. تفسیر رفتاری: این مفهوم از شهرنشینی، بر اساس آگاهی مردم در طول زمان و الگوهای رفتاری آنها مطرح می شود و مردم بر اثر این آگاهی از سکونتگاه های غیرشهری کنده می شوند و در شهرها اقامت می کنند.

اما باید توجه داشت که در شهرنشینی هرچند قدم اول تغییر جمعیت است ولی تغییر در الگوی زندگی اهمیتی به مراتب بیش از تغییر عده یک منطقه دارد. علل ظهور شهرنشینی به اعتقاد جامعه شناسان عواملی که در توسعه شهرنشینی و پیدایش شهرهای نخستین موثر بوده و موجب پاره ای تغییرات در نظام اجتماعی و روابط انسان با محیط زیست شده است، عبارتند از: افزایش تخصص های شغلی. تبدیل صنایع کوچک روستایی به صنایع ماشینی. تغییر شکل یافتن فعالیت های ساده کشاورزی مانند: باروری زمین و کشت دیمی به تأسیس سازمان آب (پیدایش شبکه آبیاری) و اداره اراضی و احشام. ظهور رهبری سیاسی و سازمان یابی نیروی کار. پیدایش تفاوت در مسائل و استقبال بیشتر از کارهای متنوع. مأموریت یافتن قسمتی از نیروی انسانی در حفظ ذخیره غذایی و امنیت شهر. پیدایش بازار به منظور مبادله کالا. ضرورت بررسی سیر شهرنشینی رویای رسیدن به مدینه

فاضله که در واقع آمیزه ای است از انسان های پاک و خوب و وجود آنچه برای خوب زیستن لازم است، متفکران زیادی را واداشته است در جستجوی آرمان شهر و راه های رسیدن به چنین جامعه ای به کندوکاو بپردازند. اگرچه دستیابی به مدینه فاضله در این جهان ناممکن می نماید، اما بی شک تلاش برای رسیدن به آن ما را به زندگی بهتر و مطلوب تر رهنمون خواهد کرد. در این راستا برنامه ریزی برای رسیدن به خواسته هایمان متضمن رعایت سه نکته است. شناخت کامل از گذشته، توجه به حال و پیش بینی متفکرانه و حساب شده برای آینده. در این مقوله قبل از هر چیز لازم است بدانیم که چه بوده ایم؟ چه کرده ایم؟ و در کجای راه هستیم؟ و به عبارتی بدانیم شهرنشینی در کشور ما چه روندی را طی کرده است. سیر تحول شهرنشینی در ایران شهرنشینی در ابتدا به صورت مجتمع های زیستی اولیه پراکنده و یا محل های ظهور تمدن ها در سرزمینی مانند ایران، دوران های اولیه خود را می گذرانند. با آغاز اولین حکومت ها مانند پادشاهی مادها و هخامنشیان، شهرنشینی در دوره باستان شکل دیگری به خود گرفته و پس از طی دگرگونی هایی که ناشی از استقرار حکومت هایی مانند سلوکیان، اشکانیان (پارت ها) و ساسانیان بود به دوره پس از ورود اسلام به ایران منتقل شد. آنچه که از سال ها پیش تا آن موقع (ورود اسلام به ایران) طی شده و تکامل یافته بود، با اعتقادات و قوانین مذهبی درهم آمیخته و جنبه های مذهبی در ساختار و سیمای شهرها نمودار شد. مسجد به عنوان نشانه تمایز شهر از روستا شناخته شد. شهر و روستا روابطی متقابل و در عین حال سالم پیدا کرده و منطقه شهری را به وجود آوردند. بنیان های زندگی شهری، نحوه اداره شهرها، سازمان های مذهبی و آموزشی، انجمن های صنفی و اصول و قوانین ضمنی حاکم بر محلات و شهرنشینی و شهرسازی، یا وجود آمدند و یا با محیط، قوانین و اعتقادات جدید درآمیختند. باز هم در دوره پس از ورود اسلام، همپای استقرار یا برکناری حکومت های متعدد، شهرنشینی و شهرسازی نیز تغییراتی را پذیرفتند. دوران صفوی اوج شکوفایی تمدن، اقتصاد، کشاورزی، شهرسازی و هنر در این دوران بود. تمدن جدید و روند صنعتی شدن و تأثیر الگوی اقتصادی، اجتماعی غربی از عواملی بود که تغییرات عمده مهمی را در شکل شهرنشینی جدید ظاهر کرد. در زمان قاجار نابسامانی هایی در اقتصاد کشور پدیدار شد که قراردادهای واگذاری گوشه هایی از خاک سرزمین ایران و دادن امتیازاتی در داخل کشور به بیگانگان و شیوع جنگ ها به آن دامن زدند. از طرف دیگر قدرت های استعماری در یک چنین محدوده زمانی پدیدار شدند و سلطه خود را بر دنیا اعمال کردند.

به دنبال آن دنیای سرمایه داری در پی کشف منابع جدید و بازارهای بکر، سلطه استعماری خود را بر جهان سوم تحمیل کرد. ایران نیز تحت تأثیر این تحولات قرار گرفت. حکومت پهلوی با سلطنت رضاخان شروع شد. از ابتدای حکومت رضاخان تا سال ۱۳۲۰ با روند زیر در شهرنشینی روبرو هستیم. شهرها تا حدودی رونق گرفته و ایران به دلیل قرار گرفتن در سیستم روابط و تجارت جهانی و وارد شدن به روند سرمایه داری و پذیرش کالاهای مصرفی، در تجارت داخلی و خارجی پیشرفت کرد. روابط سنتی بین شهر و روستا به دلیل احتیاج به تولید مواد اولیه کشاورزی برای صادرات و استفاده از آن در روند مدرن گرائی حفظ شد. مهاجرتی در کار نبوده و شهرنشینی حرکت های کند و اولیه را طی می کرد. شروع جنگ و ورود متفقین منجر به وقفه در روند برنامه مدرن گرائی عنوان شده از سوی رضاخان شد. رکود بر شهرها حاکم شده و شهرها به سبب هرج و مرج و نابسامانی که دچار آن بودند و هم چنین موانعی که در صدور تولیدات کشاورزی روستا به خارج به وجود آمده بود، نتوانستند هم چون قبل محل تمرکز مازاد کشاورزی روستائیان و حافظ روابط سنتی با روستا باشند. کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به وقوع پیوست. ایران در تقسیم بین امللی کار، صدور نفت را به عنوان نقش صادرکننده تک محصولی، همانند کشورهای جهان سوم به عهده گرفت. تولیدات کشاورزی جای خود را به نفت در صادرات و اقتصاد کشور دادند. شهرها با تکیه بر منبع تازه تأمین مالی اقتصاد کشور، مستقل از مازاد روستا و به دنبال به هم خوردن روابط سنتی با روستا، رونق یافتند. بدین ترتیب با تمرکز و افزایش امکانات و خدمات در خود به پذیرش مهاجرینی مشغول شدند که بر اثر افزایش و آزاد شدن جمعیت روستاها راهی شهرها شده بودند. این روند تا سال ۱۳۴۰ ادامه یافت و دوره ۴۱ ساله بین سال های ۱۲۹۹ تا ۱۳۴۰ عنوان شهرنشینی بطئی به خود گرفت.

به طور کلی روند شهرنشینی سریع از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷ تحت تأثیر سه عامل اصلی یعنی مهاجرت شدید روستائیان به شهرها، رونق شهرها و رشد سریع جمعیت شهری و هم چنین تبدیل نقاط روستایی بسیاری به شهر قرار گرفته و علاوه بر رشد شتاب آلود جمعیت شهری بر تعداد نقاط شهری نیز افزوده گشت. به هر حال مشکلاتی که شهرنشینی دچار آن شد، در زمان بعد از انقلاب نیز کم نشد، بلکه همراه با شدت گرفتن شهرنشینی بر آنها افزوده شد 1-2-5. انقلاب صنعتی و رشد سریع شهرنشینی در جهان رشد تمدن غالباً با گسترش ارتباط ناگسستنی دارد. هر یک از ملت ها که از دیرزمانی زندگی شهرنشینی را پذیرفته اند به همان نسبت با بسیاری از عوامل و مظاهر زندگی شهری از قبیل دین، شغل، سازمان های اداری گوناگون، روابط اجتماعی، آزادی های فردی و

اجتماعی، نوع حکومت و سایر ارزش های اجتماعی و معتقدات گوناگون و متضاد شهری رویاروی می باشد و زودتر توانسته اند با مسائل گیج کننده و پیچیده شهری مقابله کرده و در حل آنها چاره جویی کنند». از آغاز دوره تولید ماشینی، شهرنشینی آغاز شد و همواره بسط یافت. در دوره تولید فلاحی، روستا کانون جامعه بود و اکثر مردم در نواحی روستایی به سر می بردند ولی با تولید ماشینی، روستاها از اعتبار افتادند و شهرها کانون جامعه شدند و سازمان های اجتماعی از روستا به شهر منتقل شد.

قبل از انقلاب صنعتی انبوه مردم در روستاها به سر می بردند، چنانچه در امریکا به سال ۱۷۹۰، ۹۷ درصد مردم در روستاها و آبادی هایی با جمعیت ۸ هزار نفر می زیستند و در چین فلاحی، به سال ۱۹۴۰ تقریباً ۹۰ درصد مردم روستانشین بودند. با رشد صنایع ماشینی، نسبت ساکنین شهر و ده تغییر کرد «توسعه صنعتی همچنان موجود شهرهای صنعتی عظیم کنونی شده است و دشواری های فراوانی برای جامعه ها پیش آورده است. شهرهای بزرگ پر از ازدحام کنونی از طرفی بر دامنه آسایش و آزادی انسانی افزوده اند، و از سویی محدودیت ها و فشارهای گوناگون به بار آورده اند. تراکم جمعیت، کثرت وسائل رفت و آمد و فراوانی کارخانه ها و عوامل دیگر، هزاران نوع گرفتاری به بار می آورد. گروه های انسانی مشابه بتدریج طی یک پویش و جریان کند گذر و با اسکان در دهکده ها و با پیشرفت تکنولوژی و ابزارها و ساخت سازمانی در هزاران سال پیش به جامعه پیچیده تری تغییر یافتند. این امر پدیدآور دومین سطح عمده سازمان انسانی یعنی جامعه فئودالی یا جامعه ماقبل صنعتی متمدن شد. در اینجا است که برای کشت غلات معین و محصول زیاد، خوراک مازاد بوجود آمد که از نظر تهیه انرژی زیستی بدن غنی بود و می توانست مدتی طولانی نگهداری و انبار شده و نیز در خوراک دام ها بکار رود. خوراک مازاد هم پدیدآور تخصصی شدن در کار شد و هم طبقات اجتماعی را پدید آورد، چراکه می توانست اولاً به اسکان جمعیت کمک کرده، از کوچ و حرکت به دنبال شکار جلوگیری کند و ثانیاً ایجاد مبادله کند. این جریان به بسیج رهبری منظم و متشکل نیروی انسانی در توسعه و نگهداری نظام های آبیاری (که به افزایش بیشتر محصول انجامید) منجر شد. علاوه بر تکنولوژی پیشرفته، بعد از سطح جامعه قومی، دو عامل دیگر برای ظهور شهرها ضروری بود، یکی نوع ویژه ای از سازمان اجتماعی که با آن محصول مازاد کشاورزی - که در اثر پیشرفت تکنولوژی تولید می شود می توانست جمع آوری، نگهداری و توزیع گردد. همین دستگاه نیز می توانست نیروی کار لازم را برای ساختن های عظیم الجثه مثل بناهای عمومی، باروهای شهرها، و نظام های آبیاری بسیج و متشکل کند.

شهر از آغاز به عنوان سکونتگاه متخصصان، منبع مستمر نوآوری و بدعت گذاری بوده است. در واقع ظهور شهرها دگرگونی های اجتماعی و فرهنگی را خیلی زیاد تسریع کرد چنانکه انقلاب شهری از نظر اهمیت با انقلاب کشاورزی که قبل از آن رخ داد و با انقلاب صنعتی که در دنباله آن بود مساوی است. جریان تکامل شهری فقط در رابطه با تکامل متوازی تکنولوژی و سازمان اجتماعی (بویژه سیاسی) می تواند بدرستی مورد تعبیر و تفسیر قرار گیرد. مساعد شدن مراکز نوآور شهری برای توسعه پیشرفت های تکنولوژیکی خود باعث گسترش بیشتر شهرها می شد. انقلاب صنعتی تغییرات ژرفی در زندگی شهری پدید آورد. امروز در بعضی از ممالک بیشترین ساکنان را شهرنشینان تشکیل می دهند. نزدیک به ۸۰ درصد از مردم انگلستان در شهرها زندگی می کنند. انقلاب صنعتی هم چنین در جغرافیای شهری و سازمان شهری تغییرات اساسی پدید کرد. شهر صنعتی با سیاست نظام طبقاتی، ظهور آموزش عمومی، ارتباطات جمعی و تغییر محل سکناى نخبگان از مرکز شهر به حومه متمایز و مشخص می شود. مشکلات شهرنشینی دنیای معاصر با دیدی کلی به مسائل، ریشه ای ترین مسئله شهرها در دوران معاصر - بویژه جهان سوم - تمرکز فزاینده جمعیت در شهرها و گسترش فیزیکی شدید محدوده های شهری است. در نتیجه این روند، شهرنشینی دنیای معاصر بخصوص در جهان سوم دچار مشکلات جدی شده است که اهم آنها را می توان به شرح زیر فهرست کرد. (الف) موج گسترده مهاجرت روستایی ب (شهری شدن فقر ج) سوء تغذیه و بیماری در شهرها (د) کیفیت پایین و غیرقابل قبول محیط زیست (ه) کمبود کمی و کیفی مسکن (ر) کمبود شدید تأسیسات و زیرساخت های شهری

پدیده شهروندی تعریف فرهنگ به نظر فرهنگ گرایان، فرهنگ به عنوان یک الگوی زندگی با فرآیندهای اکتسابی و نسبتاً ثابت عامل تغییرات جامعه و شکل دهی تفکرات و نگرش هاست. با توجه به این که فرهنگ پدیده ای انسانی است، دارای کارکردهای هویتی و اجتماعی است. تاکنون بیش از ۶۰۰ تعریف از فرهنگ به عمل آمده است که برخی از آنها ارتباط نزدیکی با شهر و فرهنگ شهری دارند، برخی از این تعاریف به قرار زیر است - 1. فرهنگ مجموعه ای از دستاوردهای مادی و معنوی انسان است و توسط گروه های اجتماعی شکل می گیرد و در حافظه جامعه ذخیره می گردد - 2. فرهنگ، الگویی فضایی است که به تدریج در درون اعضای جامعه نفوذ کرده و آنان را شکل می دهد - 3. مجموعه ای از الگوهای تفهیم، تفکر و کنش انسانی است که با الگوی زیستی انسان تناسب دارد - 4. مجموعه ای از هنرها و ادبیات، حقوق اساسی، نظام های ارزشی، آداب و رسوم و اعتقادات، عناصر اصلی فرهنگ را تشکیل دهند .

